

А.В. САВЧЕНКО,
доктор юридичних наук, професор,
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ВПЛИВ МОТИВІВ РАСОВОЇ, НАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ НА КВАЛІФІКАЦІЮ ЗЛОЧИНІВ

Відомо, що на підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 5 листопада 2009 р. чинний Кримінальний кодекс (далі — КК) у низці статей було доповнено вказівкою на зазначені вище специфічні мотиви, при цьому такого роду зміни стосувалися саме кваліфікуючих ознак відповідних складів злочинів. Зокрема, законодавча конструкція «з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» з'явилася у новоствореному п. 14 ч. 2 ст. 115, а також у чинних ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК (поряд з цим деякі уточнення стосувалися ст. 161 КК, а у ст. 300 КК була зроблена вказівка на «твори, що пропагують расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію») [1]. У зв'язку з цим актуальним є питання про специфіку (особливості) вказаних мотивів та їх вплив на кваліфікацію вчинених суспільно небезпечних діянь. Це ми визначаємо за *мету* нашого дослідження у цій статті.

Розпочинаючи розгляд питань, сформульованих у меті дослідження, варто нагадати, що під мотивом (як психологічною категорією) передусім розуміють те, що спонукає діяльність людини, те, чому здійснюється така діяльність [2, 61]. За нашим переконанням, мотив — це інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [3, 14]. Вважається, що мотив є обов'язковим чинником при реалізації психічно нормальною

особою своєї поведінки (як правомірної, так і злочинної), діяльності, вчинку або діяння. Їх безмотивність є нонсенсом. Цікаво, що кримінально-процесуальне право відносить мотив до предмета доказування у кожному злочині (ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу України), а це свідчить про визнання існування мотиву в будь-якому суспільно небезпечному діянні. При провадженні дізнання, досудового слідства та розгляді кримінальної справи у суді мотив підлягає обов'язковому доказуванню, а також зазначенню в обвинувальному висновку слідчого та обвинувальному вирокі суду. Якщо суд (суддя), який розглядав кримінальну справу, не встановив конкретні мотиви злочину, не зазначивши їх у мотивувальній частині обвинувального вироку, то це, як видається, є підставою для скасування або зміни вироку.

Який же зміст мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості? На думку О.А. Чувакова, під таким мотивом слід розуміти «чувство неприязни к людям определенной расы, нации или религии. Указанное обстоятельство и определяет мотивацию совершенного общественно опасного деяния» [4, 260]. На наш погляд, з таким тлумаченням аналізованих мотивів вказаним автором погодитися важко, оскільки: по-перше, дослідник поєднує ці три за суттю різні мотиви в один єдиний, що не є коректним; по-друге, у свою чергу потребує розширеного тлумачення й поняття «почуття неприязни»; по-третє, навіряд чи саме ця обставина визначає мотивацію вчиненого злочинного діяння, адже до її складу входить не тільки мотив, але

й інші складові компоненти мотиваційної сфери особи (потреби, цінності, цілі, емоції, почуття, ідеали тощо). Вважаємо, що для правильного розуміння зазначених мотивів і впливу їх на кваліфікацію вчиненого слід виходити з міжнародного (зокрема, європейського) досвіду з цього питання, який розглядає ці мотиви як «ненависницькі».

Сутність злочину, скоєного з ненависті, полягає у тому, що злочинець вчиняє його з мотивів, викликаних його особистим ненависницьким (упередженим) ставленням до жертви, котра має специфічний статус чи належить до певного соціального прошарку (зокрема, це іноземці, люди іншої раси чи кольору шкіри, представники інших релігійних конфесій, особи з нетрадиційною сексуальною орієнтацією, інваліди, малолітні). У зв'язку з цим під загрозою опиняється особиста недоторканість, життя, здоров'я, власність та інші людські цінності жертви. Кожний прояв ненависті щодо зазначених потерпілих може мати свою специфіку. Наприклад, якщо злочин вчиняється з мотивів расової ненависті, то важливо встановити проти кого конкретно ця ненависть спрямована — проти білих чи чорношкірих громадян, азіатів чи представників тихоокеанських островів, чи, можливо, ненависть носить антимультитарасовий характер? Природа злочинів, що вчиняються з ненависті, криється у глибинах деформованої людської свідомості, спотворених імпліцитних спонукань, нереалізованих хибних бажань, потаємних збочених хотінь, нездійснених навіюваних мрій тощо. «Ненависницьким» посяганням властива особлива підступна мотивація: расова, етнічна, релігійна ворожнеча та розбрат, сексуальна агресія, садизм, специфічна помста та інші низькі мотиви. Вчиняючи, здавалося б загальнокримінальні злочини проти особи чи власності, злочинці трансформують звичайну (некваліфіковану) чи корисливу мотивацію у вузькоособистісну, реалізують свою ненависть, виміщають свої приховані почуття на конкретній особі, заподіюючи

шкоду її життю, здоров'ю, недоторканості, майну тощо. При цьому для більш повного й об'єктивного розуміння злочинів, що вчиняються на ґрунті ненависті, фахівцям слід знати їх історичне минуле й сучасний стан, виявляти специфіку жертв цих посягань і вплив на громаду, відмежовувати від суміжних злочинів, мати уявлення про низку споріднених понять («антисемітизм», «ісламофобія», «християнофобія», «гомофобія», «расизм» та ін.) тощо.

Повертаючись до специфіки мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості за нормами КК України, варто констатувати про непоодинокі випадки неправильного встановлення таких мотивів у практиці національних правоохоронних органів і суду, що викликає неабияке занепокоєння у міжнародній спільноті. Зокрема, у звіті щодо моніторингу правового реагування України на злочини, вчинені з мотивів упередження (2008 р.), було зазначено про те, що зазвичай міліція від самого початку не проводить розслідування таких злочинів, а українські міліціонери не навчені ані розпізнавати упередження (як мотив вчинення злочинів), ані належним чином розслідувати такі злочини [5, 14]. З огляду на це вважаємо, що, зокрема, умисне вбивство, вчинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України) кваліфікують тоді, коли винний прагне продемонструвати людську неповноцінність потерпілого, через належність останнього до конкретної раси, нації (національності) чи етнічної групи або релігійної конфесії (вірвчення) та внаслідок цього виявляє своє упереджене, ненависницьке ставлення до нього. Підвищена суспільна небезпека цього виду умисного вбивства зумовлена посяганням не тільки на життя особи, а й на гарантовану ст. 24 Конституції України рівність прав і свобод людини та громадянина, незалежно від їх раси, кольору шкіри, релігійних переконань, етнічного походження, за мовними або іншими ознаками тощо.

Для застосування п. 14 ч. 2 ст. 115 КК необхідно встановити конкретний спеціальний мотив з тих, що перелічені у кримінальному законі, або їх сукупність. Такий мотив може поєднуватися з іншими спонуканнями (помста, корисливість, хуліганські мотиви), у той же час він має серед них домінувати. Домінуючим спонуканням в цьому випадку виступає прагнення винної особи вчинити фізичну розправу з потерпілим у зв'язку з його расовою чи національною приналежністю або релігійними переконаннями тим самим принизити честь і гідність певної раси, нації або конфесії. Сюди також відноситься бажання спровокувати або розпалити національну, расову чи релігійну ворожнечу та ненависть, продемонструвати шовіністичний світогляд або ксенофобію щодо всіх інших чи конкретних груп людей (наприклад, викликати шляхом умисного вбивства загострення міжнаціональних чи міжконфесійних стосунків, масові заворушення і т.п.). Це може бути також помста потерпілому за його незгоду підтримати націоналістичну або релігійну дискримінацію.

Умисне вбивство з мотивів релігійної нетерпимості, як правило, передбачає міжособистісні неприязні стосунки, зумовлені непримиримістю до представників іншої конфесії (цей вид умисного вбивства може поєднувати в собі елементи національної та расової ворожнечі). Релігійна ненависть може стати мотивом до вчинення умисного вбивства особи, що не сповідає жодної релігії, а також атеїста.

У принципі зміст проаналізованих вище мотивів умисного вбивства буде однаковим й при вчиненні деяких інших умисних злочинів, в яких законодавець передбачив обов'язкову наявність таких мотивів (зокрема, це стосується ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК). Отже, слід сформулювати таке правило: якщо при вчиненні умисного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, побоїв і мордування, кату-

вання або погрози вбивством мають прояв мотиви расової, національної чи релігійної нетерпимості, то вчинене кваліфікують за частинами другими тих статей, що передбачають відповідальність за ці злочини. Якщо при цьому має місце порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань, то вчинене, залежно від тих чи інших обставин, має кваліфікуватися додатково ще й за частинами 2 або 3 ст. 161 КК України. Проте умисне заповдіння легкого тілесного ушкодження в процесі вчинення злочину, передбаченого ст. 161 КК України, охоплюється поняттям «насильство», про яке зазначено у ч. 2 цієї статті. Поряд з цим хотілося б звернути увагу на непослідовність законодавчої термінології щодо аналізованих мотивів у різних статтях КК України, зокрема такі мотиви підміняються більш абстрактним поняттям «на ґрунті» і прив'язані до категорій «ворожнеча» та «розбрат» замість категорій «нетерпимість» (п. 3 ч. 1 ст. 67) або в них переплутаний порядок (послідовність) вживання вказаних трьох прикметників, які, до речі, вже прив'язуються до категорій «ворожнеча» та «ненависть» (ч. 1 ст. 161) чи «нетерпимість» та «дискримінація» (ч. 1 ст. 300).

Сподіваємося, що вироблені нами положення про специфіку мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та їх вплив на кваліфікацію вчиненого суспільно небезпечного діяння сприятиме правильному застосуванню кримінального законодавства.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості» від 5 листопада 2009 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 5. — Ст. 43.

2. *Леонтьев А.Н.* Мотивы / А.Н. Леонтьев // БСЭ.— 3-е изд.— М., 1988.— Т. 17.

3. Савченко А.В. Мотив і мотивація злочину : [монографія] / А.В. Савченко. — К. : Атіка, 2002.

4. Уголовный кодекс Украины : Научно-практический комментарий. Издание седьмое, переработанное и дополненное / [отв. ред. Е.Л. Стрельцов]. — Харків: Одиссей, 2010.

5. Правове реагування України на злочини з мотивів упередження / Представни-

цтво міжнародної організації з міграції в Україні; Американська асоціація юристів, Ініціатива з верховенства права; Єврейська Іммігрантська Благодійна організація; Регіональне Представництво УВКБ ООН в Україні, Білорусі та Молдові / Ініціатива з питань збереження етнічної різноманітності. Підгрупа з правових питань. — К., 2008.